

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

А. П. Антонишин

ПОДІЛЛЯ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Період національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. безсумнівно займає особливе місце в нашій історії. Як один із найяскравіших вибухів у його багатовіковій боротьбі за утвердження української нації та державності. Однією зі сторінок цієї доби є Гетьманат Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.).

З поразкою українського народу у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., серед представників різних політичних сил розпочались суперечки і звинувачення щодо причин втрати української державності. Науковці різних епох робили чимало спроб дослідити історико-політичні та соціально-економічні складові Української Держави, причини її появи та поразки.

Для кращого розуміння даної проблеми слід звернути особливу увагу на регіональні дослідження Гетьманату П. Скоропадського. В даній статті практично вперше у вітчизняній науковій історіографії зроблено спробу зібрати в одній праці численні друковані матеріали з історії Поділля в добу Української Держави 1918 р.

Історіографія досліджуваної проблеми охоплює праці українських радянських, зарубіжних (діаспорних) та сучасних вітчизняних дослідників.

Перші роботи, присвячені історії Поділля в добу гетьманату П. Скоропадського, почали з'являтися в радянській історіографії вже наприкінці 20-х років минулого століття, коли ВКП(б) ще не встановила повного контролю над історичною наукою. Так у 1927 р. вийшла праця В. Д. Гериновича “До історії Кам’янець-Подільського інституту Народної Освіти” [1].

В ній автор підкреслив важливість заснування першого місцевого вищого навчального закладу на Поділлі, висвітлив проблеми, з якими зіткнулась подільська інтелігенція на шляху до відкриття університету. В тому ж році, завдяки спільним зусиллям місцевих краєзнавців М. Белінського, Н. Співачевської та І. Кравецького, у Вінниці було випущено історико-бібліографічний збірник “Часописи Поділля” [2], присвячений 150-літтю першої газети на Україні та 10-літтю заснуванню УРСР. Редакція сподівалась, що “...збірник відкриє дослідникам доби 1838–1927 рр. на Поділлі чимало незнаних їм джерел, полегшуючи дослідницьку працю систематичним описанням матеріалів та зазначенням місця їх переховування”.

В подальшому, головним об’єктом досліджень радянських істориків, стає діяльність більшовиків направлена на організацію боротьби проти польсько-поміщицької буржуазії та австро-німецьких окупаційних військ. Саме таким чином показані події у збірниках документів про події на Поділлі в 1918 році. В 1932 році вийшла спільна робота А. Кулика та П. Пташинського “До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків для боротьби проти пролетарської революції” [3]. В ній автори підбрали ряд архівних та газетних матеріалів, в яких висвітлювались звірства польських легіонерів на Поділлі та Волині в 1918 році.

Повстансько-партизанська тематика в дослідженнях подільських істориків знову яскраво проявилась в 1958-59 роках. А саме, 1958 р. в Хмельницькому було опубліковано спогади учасників революційної боротьби на Поділлі [4], а у Вінниці в 1959 р. вийшов збірник архівних документів і матеріалів “Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 — грудень 1920 рр.)” [5]. Щодо “спогадів”, то цей “витвір” подільських краєзнавців став яскравим прикладом ідеологічних потреб влади. Національно-визвольні рухи на Поділлі розглядались, як “...боротьба проти гетьмансько-петлюрівського режиму селян під проводом більшовиків,” а просвітня діяльність подільської інтелігенції зводилась у рамки “...отруєння свідомості населення міста й села націоналістичним чадом...”

Подальший сплеск у дослідженнях історії Поділля 1918 року ми спостерігаємо в кінці 60–70-х років. Характерною ознакою наукових робіт цього періоду стає “зацикленість” авторів на

керуючій ролі комуністичної партії в боротьбі за встановлення влади Рад на Поділлі. Не дивно, що саме в 1972 році, зважаючи на піднесення в дослідженнях національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в радянській історіографії, у Вінниці виходить робота, присвячена історії утворення та діяльності Вінницької обласної партійної організації [6].

Поряд з цим у публікаціях І. Ф. Слизького, А. Ф. Суrowого, Ц. М. Фірштейна та К. С. Гуменюка актуальними залишились питання “народних повстань... проти німецьких окупантів на Поділлі в 1918 р.” та впливу “1-го з’їзду КП(б)У на боротьбу трудящих Поділля проти австро-німецьких інтервентів” [7].

Характерною ознакою досліджень радянської історіографії стало те, що в них діяльність національних державних утворень, які були альтернативними радянській формі державності, викривалась або замовчувалась. Радянські дослідники історії Поділля проігнорували питання розвитку української культури та освіти на Поділлі за доби Гетьманату. А головним об’єктом в їх дослідженнях стала підпільно-терористична діяльність більшовиків, спрямована на повалення антинародного “гетьманського-петлюрівського” режиму.

На відміну від радянської історіографії зарубіжна (діаспорна) представляє собою спогади учасників подій 1918 року на Поділлі. Основна частина спогадів припадає на середину 30-х років, коли на сторінках науково-популярного журналу “Наша культура” по чергово було опубліковано мемуари скарбника університету Ю. Гудзія, відомих культурних і громадсько-політичних постатей краю О. Пащенко та В. Приходька, першого ректора університету І. Огієнка [8]. Вже в період незалежності в Кривому Розі було опубліковано спогади В. Віднова [9]. Читаючи ці спомини, ми ніби поринаємо у ту бурхливу революційну пору. Через призму часу спостерігаємо за труднощами, які стояли перед свідомою частиною подільської інтелігенції у справі заснування першого вищого навчального закладу на Поділлі.

Окрім спогадів культурно-освітніх діячів, привертають до себе увагу спогади Д. Кетроса (Косаківського) “Так творилось українське військо (1917–1919)” [10]. Значна частина згаданої праці присвячена партизансько-повстанському рухові в Ямпільському повіті. Дані спогади стали фактичним заперечен-

ням радянської історіографії у питанні керівної ролі більшовиків у повстанській боротьбі на Поділлі.

Аналізуючи зарубіжну історіографію, ми можемо прийти до висновку, що головним недоліком спогадів є їх недостатня забезпеченість документальною базою, викликана неможливістю авторів працювати в архівах радянської України. Це призвело до певних необ'єктивних висновків і тенденційності істориків. Часто емоційне викладення власних поглядів шкодило науковому дослідженню. Однак позитивною рисою зарубіжної україністики, на відміну від радянської історіографії, стало висвітлення минулого з позиції національної ідеології.

Після проголошення в 1991 р. незалежної України дослідженню історії Поділля періоду Гетьманату П. Скоропадського присвячено ряд монографічних досліджень, десятки брошур, статей і розвідок.

Перш за все, увагу дослідників історії Поділля 1918 р. привернули до себе окремі аспекти регіонального державотворення, зокрема питання державного устрою, аналізу правового статусу місцевих органів влади та управління. Згадані проблеми найповніше розкрито в працях вінницьких дослідників гетьманату О. М. Кравчука [11], П. С. Григорчука та О. І. Яременко [12]. В своїх працях характеризували період Гетьманату на Поділлі "...в деякій мірі політично і соціально стабільним... таким, що давав умови для нормальної розбудови держави [13]"

На відміну від державників Григорчука та Яременка, з критикою суспільно-політичної діяльності гетьманських органів місцевого самоврядування виступив В. С. Лозовий [14]. Визнаючи, що селяни під час встановлення гетьманської влади на Поділлі "...не стали на захист УНР, тому що вона була, з їх точки зору, слабкою та недієздатною", автор вказує на те, що і "...влада гетьмана не мала соціальної бази, а трималась лише на австрійських багнетах,... проводячи вузько класову політику, спрямовану на задоволення інтересів власників та вищих суспільних верств" [15].

Життєвий шлях Подільського губернського старости С. Кисельова досліджували у своїх роботах С. М. Єсюнін, К. В. Завальнюк та Т. В. Стецюк [16]. Ще одна робота С. Єсюніна присвячена утворенню та діяльності Проскурівського повітово-охоронного куреня [17].

Становище єврейських громад у добу гетьманату П. Скоропадського та взаємовідносини містечкового населення Правобережної України і австро-угорської та німецької військової адміністрації розкрив у своїх публікаціях О. Б. Комарніцький [18].

Страйковий та селянсько-повстанський рухи на Поділлі — це питання, які і надалі цікавили представників пострадянської історичної школи. Гаврищук А. П., Григоренко О. П., Бондарчук В. П. у своєму дослідженні “Партизанський рух на Поділлі проти німецько-австрійських окупантів (1918 р.)” всю повстанську боротьбу на Поділлі зводять до загального повстання під проводом більшовиків та частин Червоної Армії [19].

В дослідженні А. Суругого спостерігається певне потепління щодо гетьманського режиму. Автор відзначає “...певні здобутки у створенні дійового адміністративного апарату, в розвитку освіти й культури”. Разом з тим і надалі ототожнює гетьманат з “...монархічно-настроєними елементами колишньої царської адміністрації...” [20].

Неоднозначно оцінюють дослідники культурно-освітню діяльність гетьманату на Поділлі. Поряд з позитивізмом у роботах О. Алтухової, Н. Віндіктової [21], які відзначають намагання гетьманського уряду піднести українську освіту і культуру, ми спостерігаємо і негативні відгуки в роботі В. Коваля щодо соціального забезпечення подільського вчителства [22].

Однак найбільша кількість праць дослідників присвячена заснуванню та діяльності Кам'янець-Подільського українського державного університету [23]. Особливу увагу привертає дослідження Завальнюка О. М. В його доробку декілька монографій та десятки статей і публікацій, присвячених періоду утворення, становлення та діяльності університету [24]. Досліджено участь місцевих громад та інтелігенції у заснуванні першого вищого навчального закладу Поділля [25].

Підводячи підсумок аналізу літератури та визначаючи стан історіографічної розробки теми дослідження, слід відзначити суттєвий внесок істориків у дослідження питань становлення і розвитку освіти на Поділлі, перебування австро-угорських окупаційних військ та спричинений через це селянсько-повстанський рух. По-новому піднято питання суспільно-політичних перетворень в регіоні.

Однак поряд із цими успіхами в дослідженні історії Поділля 1918 року ми спостерігаємо й “білі плями” в питанні соціально-економічного розвитку краю. Вимагають повного перегляду також дослідження селянсько-повстанського і страйкового рухів та участі в них профспілкових і громадсько-культурних організацій Поділля.

Джерела та література

1. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Зап. Кам.-Подільського і-ту нар. освіти. — Кам'янець-Подільський, 1927.
2. Часописи Поділля. Історико-бібліографічний збірник. — Вінниця, 1927. — 146 с.
3. До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків для боротьби проти пролетарської революції / Документи підібрали А. Кулик та П. Пташинський // Архів Радянської України, — Х., 1932. — №4/5. — С. 184-236.
4. “В боях за Жовтень “Спогади учасників революційної б-би на Поділлі”// За ред. Зеленюк І. С. — Хмельницький, 1958. — 230 с.
5. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 — грудень 1920 рр.). Документи й матеріали. — Вінниця, 1959. — 488 с.
6. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / Редкол.: А. Ф. Олійник (відп. ред.) та ін. — Одеса, 1972. — 328 с.
7. Слизький І. Ф. Народні повстання на Поділлі проти німецьких окупантів у 1918 році // Матеріали II Подільської іст.-краєзн. конф. [Кам'янець-Подільський, квіт. 1967 р.] — Львів, 1968. — С. 35-42; Суrowий А. Ф. Діяльність більшовицької організації Поділля у профспілках в період громадянської війни (1918-1920 рр.) // Там само. — С. 29-32; Фірштейн Ц. М. 1-й з'їзд КП(б)У і боротьба трудящих Поділля проти австро-німецьких інтервентів // Там само. — С. 32-35; Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні. — К., 1977.
8. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету: Спомини лікар. помічника й скарбника Унту, 1918-1920 // Наша культура. — Варшава, Львів, 1936. — Кн. 3/4; Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура. — Львів, 1936. — Кн. 5/6; Приходько В. К. Повстання Українського Університету в Кам'янці на Поділлі // Відбитка з “Нашої культури” 1935-1936 рр. — Варшава, 1936; Огієнко І. Мое життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. — Львів, 1936. — Кн. 8/9.
9. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському: уривок зі спогадів [1918-1920] // Кур'єр Кривбасу. — Кривий Ріг, 1997. — №60/70. — С. 64-74.

10. Кетрос Д. Так творилось українське військо (1917-1919). — Лондон, 1958. — 64 с.
11. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918р.) // Поділля у контексті української історії. — Вінниця, 2001. — С. 172-177.
12. Григорчук П. С. Політичне становище на Поділлі в період Гетьманату Павла Скоропадського // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. — К., 1999. — С. 183-188; Григорчук П. С., Яременко О. І. Реалізація реформи органів державного управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 р. // Матеріали Х Подільської істор.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 361-364; Яременко О. І. Встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського // Матеріали ІХ-ої Подільської істор.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 246-248.
13. Григорчук П. С., Яременко О. І. Поділля в період гетьманату: деякі аспекти політичного розвитку // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. — Хмельницький, 1995. — С. 60-65.
14. Лозовий В. С. Встановлення гетьманської влади на Поділлі (травень 1918 р.) // Наук. праці Кам.-Подільського держ. у-ту: Зб. присвяч. 85-й річниці Укр. нац.-демокр. револ.: В 2-х томах. — Кам'янець-Подільський, 2002. — Т. 1. — С. 96-98; Лозовий В. С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень-грудень 1918р.) // Матеріали Х Подільської іст.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 357-360; Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу Гетьманату // Наук. праці Кам.-Подільського держ. університету: іст. науки. — Кам'янець-Подільський, 2003. — Т. 11. — С. 186-191.
15. Лозовий В. Поділля в період гетьманату (1918р.): Навч.-метод. посіб. — Кам'янець-Подільський, 2003. — 35 с.; Лозовий В. Поділля в період Гетьманату // Над Дніпром і Віслою. — Київ-Торунь. 2003-2004. — № 2-3. — С. 83-92.
16. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від “молодшого юриста” до губернського старости // Матеріали Х Подільської істор.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 365-371; Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби Гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов // Місто Хмельницький в контексті історії України. — Хмельницький, 2006. — С. 86-94.
17. Єсюнін С. М. Проскурівський повітовий вартово-охоронний курінь (1918 р.) // Гетьман П. Скоропадський та українська держава 1918 р.: [Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 5.] — К., 1998. — С. 237-239.
18. Комарніцький О. Б. Становище єврейських громад у добу гетьманату П. Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України) // Наук. праці Кам.-Подільського держ. у-ту: іст. науки. — Кам.-Подільський, 2004. — Т. 13. — С. 165-176; Комарні-

- цький О. Б. Містечкове населення правобережної України і австро-угорська та німецька військові адміністрації (1918 р.) // *Наук. зап. Він. держ. пед. у-ту ім. М. Коцюбинського*. Вип. VII. Серія: Історія. — Вінниця, 2004. — С. 27-31.
19. Гавришук А. П., Григоренко О. П., Бондарчук В. П. Партизанський рух на Поділлі проти німецько австрійських окупантів (1918 р.) // *Матеріали ІХ Подільської істор.-краєзн. конф.* — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 248-252.
 20. Суровий А. Ф. Участь профспілок Поділля у страйковій боротьбі в період гетьманщини // *Там само.* — С. 261-264.
 21. Алтухова О. Освітні процеси на Поділлі за часів Гетьманату // *Гетьман П. Скоропадський та українська держава 1918 р.: [Студії з архівної справи та документознавства.* — 1998. — Т. 5.] — К., 1998. — С. 251-256; Віндіктова Н. Товариство “Просвіта” в національному відродженні на Поділлі (1918 р.) // *Там само.* — С. 256-259.
 22. Коваль В. В. Становище подільського вчителства в період гетьманату (1918 р.) // *Поділля у контексті української історії.* — Вінниця, 2001. — С. 166-172.
 23. Даниленко В. М., Телячий Ю. В. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет у часи гетьманату П. Скоропадського (1918 р.) // *Кам'янець-Подільський у контексті україно-європейських зв'язків: історія і сучасність.* — Кам'янець-Подільський, 2004. — С. 104-108; Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // *Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження.* — Хмельницький, 1995. — С. 66-73.
 24. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2006 рр.): Історичний нарис. — Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2006. — 196 с.; Завальнюк О. М. Діяльність комісії із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918 році // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти.* — Вип. 12. — К., 2001. — С. 51-60; Завальнюк О. М. Збудування університету у Кам'янці-Подільському (1918 р.) // *Краєзнавство.* — К., 2000. — № 1-2. — С. 201-208.
 25. Завальнюк О. М. “Просвіта” і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету [жовт. 1918 р.] // *Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі.* — Хмельницький; К., 1995. — С. 15-18; Завальнюк О. М. Міське самоврядування Кам'янця-Подільського і заснування місцевого Українського Державного Університету (1918 р.) // *Кам'янець-Подільський у контексті україно-європейських зв'язків: історія і сучасність.* — Кам'янець-Подільський, 2004. — С. 98-102; Завальнюк О. М. І. І. Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // *Краєзнавство.* — 1999. — №1-4. — С. 24-30; Завальнюк О. М. М. П. Василенко і заснування Кам'янець-

Подільського державного українського університету (1918 р.) // Наук. праці Кам.-Подільського держ. у-ту: Зб. присвяч. 85-й річниці Укр. нац.-демокр. револ. — Кам'янець-Подільський, 2002. — Т. 1. — С. 91-94.

Анотації

***Антонишин А. П.* Подолье в период Гетьманата Павла Скоропадского: историография проблемы.**

В статье рассматривается историография Подолья в период гетманской державы П. Скоропадского (апрель-декабрь 1918 г.). Автор, анализируя литературу, посвященную данной проблеме, определяет основные этапы и направления в исследованиях отечественной историографии.

***Antonyshyn A. P.* Podillya during the period of Pavlo Skoropadskiy's Hetmanat: historiography of the problem.**

The article deals with Podillya during the period of hetman state of Pavlo Skoropadsky (april-december 1918). Author, through analysis of the literature dedicated to this problem, defines major stages and directions in research works of domestic historiography.

С. М. Міщук

РУКОПИСНО-КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ В. В. ТАРНОВСЬКОГО НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІСТ

Визначна роль у збиранні та вивченні історико-культурних рукописних та стародрукованих фондів у Лівобережній Україні в ХІХ ст. — на початку ХХ ст. належить родині видатних колекціонерів українських старожитностей, представникам кількох поколінь давнього українського козацько-старшинського роду Тарновських. Засновники одного із найвідоміших в Україні музею старожитностей у с. Качанівка на Чернігівщині, де було зібрано унікальну колекцію рукописних книг та стародруків [1]. Окрема роль у формуванні та описі унікальної колекції належить Василю Васильовичу Тарновському, видатному українському культурному діячу, меценату і бібліофілу, останньому власнику качанівського музею українських старожитностей**.

* Тепер Ічнянський район Чернігівської області.